

Jarosław Kuczer¹

Urząd i tytuł hrabiego w świetle prac XVIII- i XIX-wiecznych prawników konstytucjonalistów i niemieckich pisarzy politycznych

Streszczenie

Rozwój struktur arystokratycznych na obszarach Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego już w okresie ich kształtowania się budził potrzebę zrozumienia genezy tego procesu i jego etapów rozwojowych. Pierwsze konstatacje poczynione zostały przez znakomitych prawników konstytucjonalistów i pisarzy politycznych, takich jak J. Lünig, J. Moser, C. Pauli, J. Pütter, Ch. Scheidt, F. Lobethan, J. Loen. Opierały się na analizie materiału archiwalnego (głównie kancelaryjnego), aktualnego stanu prawnego i obserwacjach natury protosocjologicznej. Kategoryzacje te uznawały mnogość tytułatury hrabiowskiej, przy jednoczesnym zawarowaniu miejsca jej beneficjentom na szczycie hierarchii społecznej pomiędzy książętami a baronami. Hrabia mógł mieć status książęcy Rzeszy (*landgrabiowie*, *margrabiowie*), status hrabiego Rzeszy rzeczywistego (*reichsunmittelbare Graf*) i hrabiego Rzeszy tytułarnego (*Titulargraf*, *mediate*, *reichsmittelbare Graf*), jak również hrabiego zwykłego o prawach lennych jednakich szlachcie ziemi (*Landsassen*). Status hrabiowski związany był z szerokim uprzywilejowaniem w takich dziedzinach, jak sądownictwo, wojskowość czy prawa własności. Otwierał drogę do pozyskiwania praw politycznych, prestiżowych, dawał duży zakres sformalizowanego autorytetu w życiu publicznym.

Słowa kluczowe: hrabia, hrabia Rzeszy, arystokracja, Święte Cesarstwo Rzymskie, książę, baron, historia prawa

The Office and Title of the Count in the Light of the Works of Eighteenth and Nineteenth Centuries Lawyers, Constitutionalists and German Political Writers

Abstract

During the course of the development of aristocratic structures in the Holy Roman Empire of the German Nation, the need to understand its genesis and stages of develop-

¹ Dr hab. Jarosław Kuczer, prof. UZ, Instytut Historii, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Zielonogórski, pl. Słowiański 9, 65-001, Zielona Góra, e-mail: j.kuczer@wpa.uz.zgora.pl, nr ORCID: 0000-0002-1344-3973.

ment arose. The first observations were made by eminent lawyers, constitutionalists and political writers such as J. Lünig, J. Moser, C. Pauli, J. Pütter, Ch. Scheidt, F. Lobethan, J. Loen. They were based on the analysis of archival material (mainly the chancellery), the current legal status, and observations of a proto-sociological nature. The first categorizations recognized a multitude of count's titles, while at the same time giving its beneficiaries a place at the top of the social hierarchy between dukes and barons. A count could have the status of a prince of the Reich (*Landgraves, Margraves*), the status of a real Count of the Reich (*Reichsunmittelbare Graf*) and a titular Count of the Reich (*Titulargraf, mediate, reichsmittelbare Graf*), as well as an ordinary count with feudal rights equal to the nobility of the land (*Landsassen*). The status of a count was associated with a broad range of privileges in such areas as the judiciary, military or property rights, as well as the acquisition of broad political, prestige and rank rights to a wide range of formalized authority in public life.

Key words: Count, count of the Reich, aristocracy, Holy Roman Empire, duke, baron, legal history

Wstęp

Geneza tytułu hrabiego sięga okresu późnego Cesarstwa Rzymskiego, choć na jego późniejszą formę miały wpływ dopiero przemiany z czasów panowania Karola Wielkiego. Był to tytuł oparty na sprawowaniu rzeczywistego urzędu, od 1279 r. również tytuł bez przypisanego urzędu. Upowszechnienie tytułu, a z czasem upadek jego znaczenia, tzw. inflację tytułu, przyniosły dopiero wieki XVII i XVIII z widocznymi różnicami w sferze właściwej dla Starej Rzeszy (*Altes Reich*) oraz Krajów Dziedzicznych Habsburgów (*Erbländer*), czyli Królestwa Czech, Królestwa Węgier, księstw Obu Austrii, Styrii, Karyntii, Tyrolu, Krainy.

Proces rozwoju arystokracji na obszarach Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego w okresie nowożytnym był związany z wielowektorowym oddziaływaniem lokalnych czynników na strukturę ogólnokrajową. Do XVII w. we wszystkich krajach państwa, najpóźniej w Królestwie Czech, a dokładnie na pozostającym przy wzorcach polskich Śląsku, wykształciła się formuła tzw. *Herrenstandu*, czyli „stanu panów”, szlachty wyższej (*Hohen Adel*), w której skład wchodził hrabiowie (*Grafen*). Co ważne, stan panów nie był li tylko tworem zrodzonym z tradycji i prestiżu, a grupą społeczną opartą na konkretnym fundamencie publicznoprawnym, posiadającą osobne przywileje, prawa, zawarowane atrybuty działalności gospodarczej. Jej przedstawiciele dysponowali własnymi kancelariami, władztwami, państwami, a nawet przedstawicielstwami dyplomatycznymi indywidualnie i w ramach korporacji stanowych. W niniejszym artykule zwracamy uwagę na to, co według pisarzy XVIII i XIX w. wyróżniało hrabiów i dzięki czemu sta-

nowili całkowicie odrębną i zamkniętą, acz nie hermetyczną grupę, nawet osobny stan.

Teza o istnieniu osobnego stanu hrabiowskiego (*Grafenstand*) pojawiła się już w XVIII w. W zasadzie możemy nawet zaryzykować stwierdzenie, że grupa hrabiów była uznawana za osobny stan, nie tylko pod względem semantycznym. Nie miał być to zatem bliżej niezrozumiały konstrukt „pod-stanu” czy „stanu pośredniego”, ale właśnie samoistny, w pełni wykształcony stan. Interpretacje bezpośrednie, jak i próba zrozumienia ducha i norm nakazują postawienie pytania o rzeczywistą odrębność nie tylko stanu hrabiowskiego, ale i stanu książęcego (*Fürstenstand*) czy baronowskiego (*Freiherrenstand*). Jednym z wielu głosów prowokujących dyskusję pozostaje konstatacja Christiana Scheidta, który pisał: „Dlatego też w Niemczech występuje różnica pomiędzy stanem książęcym [tu:] obejmującym stan hrabiów i stan baronów a stanem rycerskim jako dwoma odrębnymi stanami szlachty wyższej i niższej” (*Dennoch in Teutschland gebliebener Unterschied zwischen dem Fürstenstande mit Inbegriff des Grafen- und Herrenstandes, und der Ritterschaft, als zwey verschiedenen Ständen des hohen und niedern Adels*) (Scheidt 1754: 249–250).

W niniejszych rozważaniach interesuje nas problem powstania i rozwoju „stanu hrabiowskiego” widziany oczami osiemnastowiecznych pisarzy, autorów prac historycznych, prawnych (w tym publicystyki prawnej), politycznych, często łączących swój fach z działalnością publiczną i akademicką. Jest to ogląd współczesnych obserwatorów życia codziennego, ludzi „tego świata”, dla których istnienie „tej” formuły elity społecznej było pozadyskusyjne, oczywiste, stałe, a może nawet ostateczne. Byli to zarazem pierwsi kodyfikatorzy praw odnoszących się do arystokracji, analitycy, komentatorzy życia publicznego, ludzie nauki świadomi układu stosunków społecznych. Ich rozważania oscylują przede wszystkim wokół trzech kwestii jako podstawowych dla pozycji hrabiów:

- powstania stanu hrabiów,
- typografii i stratygrafii,
- praw i przywilejów.

Charakterystyka literatury

Okres oświecenia osadzał myśl badawczą w nowym kontekście poznawczym, przesiąkniętym logiką, racjonalizmem, prekursorskim doбором tematów, choć i lekkością optymistycznych interpretacji. Dysponując dziś szerszymi instrumentami nauk, powinniśmy podjąć próbę

zdekodowania wiedzy zawartej w przytoczonych poniżej pracach o wymiarze uniwersalnym dla historii prawa, historii politycznej, społecznej i kultury. Co ciekawe, problem, który dla nas jest dziś *stricte* badawczy, wówczas był zagadnieniem dyskutowanym w iście socjologicznych czy politologicznych kategoriach czasów nam współczesnych. I to właśnie owa „bezpośredniość” obserwacji i naturalny sposób relacjonowania o niej stanowi dla dzisiejszej nauki silny bodziec do działania, ale i nie lada wyzwanie interpretacyjne.

W ciągu stulecia liczonego od połowy XVIII w. do połowy XIX stulecia powstały liczne prace kodyfikujące, jak i dokonujące swobodnego wartościowania. Zarazem autorzy stworzyli swego rodzaju platformę dyskusji w przyszłych latach. W otwartej debacie wzięło udział kilkunastu prawników konstytucjonalistów, historyków, publicystów, najczęściej akademików, ale i polityków parających się profesjonalnie – na ówczesną miarę – historią.

Stanowiące podstawę dociekań prace są sprofilowane w cztery główne kategorie. Przykładowo dysponujemy dziś:

1. Pracami o charakterze regulacji prawnych opatrzonych komentarzem w ówczesnym znaczeniu tego słowa, z elementami narracji pozaprawniczej. Ich autorzy jako pierwsi dokonali omówienia procesu powstawania grupy hrabiów, jej etapów rozwojowych, kategoryzacji pośród mnogości struktur społeczeństwa szlacheckiego w ogóle. Dali przy tym pełny obraz relacji, w których hrabiowie wraz z książętami odgrywali pierwszą rolę tak w życiu społecznym, jak i politycznym, kulturowym. Rozważania oscylują więc i wokół problemów rangi, sposobów reprezentacji, roli hrabiów w strukturze dyplomacji, polityki, zewnętrznych oznak budowy autorytetu, indywidualnych praw, w tym hrabiowskich, przywilejów, precedencji. Do takich prac możemy zaliczyć głównie *Europäische Staats-Consilia, oder curieuse Bedencken...*, oraz *Theatrum Ceremoniale Historico-Politicum...* Johanna Christiana Lüniga (kodyfikator, historyk prawa), pracę narratywistyczną opartą na wyrazistej systematyczności i wnikliwej metodyce badań, następnie *Von denen Teutschen Reichs-Ständen, der Reichs-Ritterschaft, auch den übrigen unmittelbaren Reichs-Glieder* Johanna Jakoba Mosera (prawnik konstytucjonalista, akademik).

2. Pracami o charakterze narratywistycznym, o dużej szczegółowości i precyzji, sporządzonymi na potrzeby urzędowe lub naukowe, stanowiącymi opisowe zbiory kompilacji i interpretacji aktów, przywilejów, dokumentów prawa prywatnego i rycerskiego o celowym rysie protoanaliz społecznych dotyczących podziałów społecznych z uwzględnieniem kontekstów, w których występowały. Znajdziemy tu *Über den Unterschied der Stände, besonders des hohen und niedern Adels in*

Teuschland Johanna Stephana Püttera (prawnik, publicysta, akademik, urzędnik Sądu Kameralnego Rzeszy – *Reichskammerrath*), *Einleitung in die Kenntniss des deutschen hohen und niedren Adels*, Carla Friedricha Pauliego (prawnika, historyka, akademika), *Historische und diplomatische Nachrichten...* Christiana Ludwiga Scheidta (prawnika, dyplomaty, akademika). Wspomnieć należy również o Johannie Michaelu von Loën (polityku i pisarzu publicystycznym) i jego analitycznej pracy *Der Adel* oraz Friedrichu Georgu Lobethan (prawniku, historyku) i pracy tegoż pt. *Das Recht des landsaßigen Adels in Teuschland*.

3. Pracami o charakterze monografii historycznych poświęconymi nie tylko rozwojowi stanów w niemieckiej kulturze historyczno-prawnej, ale też ewolucji tytulatury w Europie. Poziomem i rozmachem tematycznym oraz wnikliwością analizy nie może się poszczycić żadna praca europejska XX i XXI w. poświęcona dziejom szlachty w ogóle. Tutaj znajdziemy *Geschichte des Ursprungs der Stände in Deutschland* Karla Dietricha Hüllmanna (historyka), *Geschichte des deutschen Adels urkundlich nachgewiesen von seinem Ursprunge bis auf die neueste Zeit* Carla Friedricha Strantza (praktyka i teoretyka wojskowości, publicysty), *Der Adel Deutschlands und seine Stellung im deutschen Reich und in dessen Einzelstaaten* Otto Rosego (akademika, wyższego urzędnika cesarskiego) czy *Versuch einer Geschichte des Teutschen Adels...* Johanna Michaela Seufferta (prawnika, polityka).

4. Ostatnim, czwartym rodzajem prac są publikacje o charakterze encyklopedycznym będące pochodną francuskiego modelu koncypiistycznego, nawiązującego do tradycji środowisk intelektualnych Paryża. Tak sprofilowany charakter może być złudny. Osiemnastowieczne encyklopedie dość szeroko omawiały przytaczane terminy, systematyzowały, a często umożliwiały precyzyjne wnioskowanie. Tutaj znajdziemy przede wszystkim *Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste* autorstwa w większości anonimowych twórców, wydaną przez Johanna Heinricha Zedlera. Podobny charakter nosi wielotomowa praca Johanna Ernsta Fabriego (akademika, prawnika), *Geographie für alle Stände*.

Powstanie stanu hrabiów

Autorzy cytowanych prac byli zgodni, iż pierwsza grupa nadań hrabiowskich nawiązywała do istnienia w świecie zarówno rzymskim, jak i bizantyjskim wysoko wykwalifikowanego urzędu (*comes*, *graphus*), a późniejsze rodziny hrabiowskie wywodziły się od tzw.

szlachty patrycjuszowskiej (*Patrizischer Adel*), przez co rozumiano zarówno elity władzy Rzymu, jak i elity plemienne okresu późnorzymskiego. Było to wprawdzie zgodne ze sposobem myślenia o starożytności pochodzenia elit, jednak interesujące w tym względzie jest równoległe analityczne podejście oparte na potwierdzonych źródłowo faktach, które w przyszłości będą wymagały zweryfikowania przez naukę. Późniejsze mieszanie się tych grup czy nawet „wymiana elit” w paretowskim kontekście, spotykały się z uznaniem w pracach i uważane były za właściwe, pozytywne. Pojęcie „patrycjuszowski” miało stanowić opis „relacji dziejowych” pomiędzy elitami republiki a arystokracją, co było pochodną uznawanych a priori koncepcji o wyłącznie rzymskim pochodzeniu rodów (Lobethan 1796: 124; Loen 1752: 56).

Już w oświeceniu za urząd pierwotny dla późniejszego tytułu uznawano – jak się dziś okazuje, nie bezzasadnie – urząd pisarza lub ekonoma. Pierwotna, starołacińska nazwa urzędu, wywodząca się nie tyle jeszcze z okresu samego jednolitego Cesarstwa Rzymskiego, ile z historii Cesarstwa Bizantyńskiego, to *graffio* (od wyrazu „zadrapanie”). Przyjęła ona w łacinie formę *grapheus*, czasem *suggrapheus*, w Bizancjum zaś *γραφεὺς* (Lepziger Literatur Zeitung 1832: 165–166). Określała w istocie pisarzy nadwornych. Nie tylko byli oni pisarzami rozumianymi w kategoriach późniejszych kanclerzy, ale pozostawali przy rzeczywistej władzy wykonawczej, władzy zwoływania zgromadzeń czy zjazdów ziem w celu ustalania i odbioru rachunków. I to też ostatecznie miało przyczynić się do zaniku tego urzędu, gdyż jego kompetencje, jako zbyt rozległe, powróciły w ręce cesarzy. W okresie średniowiecza rozwinięte zostało pojęcie *gravaria* (*graffio*→*gravaria*), od „podatek/podatki”, a to z kolei miało wtórnie oddziaływać i rozszerzać kompetencje urzędu (Kazhdan 1991: 485–486).

Według Karla Hüllmanna i Otto Runde urząd został wymieniony w źródłach z początku III w. n.e., choć jego genezy upatrywano już w okresie republiki w osobach „towarzyszy” wchodzących w skład świty czy eskorty konsulów, a w czasach pryncypatu w samodzielnej pozycji doradców cesarskich, których pozyskiwano z grona prawników. Według przytaczanych przez Rundego źródeł widzimy ich u boku cesarza Augusta (okres rządów: 27 r. p.n.e. / 14 r. n.e.). Wówczas to *comites Augusti* byli wybierani spośród senatorów jako doradcy władcy. Podobnie było za rządów Klaudiusza (41–54 r. n.e.), Marka Aureliusza (161–180 r. n.e.) czy Septymiusza Sewera (193–211 r. n.e.). W 318 r. upowszechnił się tytuł *comes rerum privatarum* z kompetencjami zarządcy majątków cesarskich. W przyszłości hrabia (staroniem. *Graph=comes*) pozyskał

dla siebie dodatkowo władztwo polityczne i zwierzchność bezpośrednią, pozostając lennikiem Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego. Tym samym bizantyńska forma przyjęła się w słowniku państwa frankońskiego, a następnie karolińskiego w formie *Greue*, *Greve*, *Graph*, a rzymska *comes* wprowadzona została do języka kancelaryjnego. Co interesujące, taka geneza jest przyjmowana i obecnie. Wielu autorów okresu nowożytnego rozpisywało się na temat ich pochodzenia od tzw. „pół książąt, pół hrabiów”, powołując się na słowa Tacyty o germańskim podziale elit na *ducesicomites*, co tłumaczono też łącznie jako grupę „książęta hrabiowie” (Hüllmann 1806: 97–99; Kazdhan 1991: 485–486; Runde 1817: 226). W wiekach VIII–IX hrabiowie mieli równy status z książętami i często byli wymieniani w dokumentach jako książęta. Stosowany był bowiem zapis „*Könige, Herzoge und Baronen*”, przy ewidentnym istnieniu w okresie państwa frankońskiego tytułu i urzędu hrabiów, bądź „*Bischöfe, Fürsten und Baronen*”. Tytuły hrabiowskie były zwyczajnie tytułami książęcymi (Cock 1835: 35; Loen 1752: 28; Hüllmann 1806: 48–49).

Otto Rose podał, iż w Królestwie Franków po 481 r. powołano do życia urząd hrabiego (*Grafenamt*) i wtedy po raz pierwszy spotykamy się ze starofrankońskim narzeczem *Graph/Grav*. Wprawdzie nie słyszemy o *comesie* w Królestwie Longobardów (568–774), ale kiedy urząd hrabiego pojawił się w Królestwie Burgundii (od VI w. kolejne królestwa) oraz Hrabstwie Burgundii (*Franche-Comté* – po 982 r.), jego wcześniejsze kompetencje miały zostać zachowane, gdyż hrabia samodzielnie zarządzał określonymi prowincjami, tzw. *pagus*. W przyszłości i sam Arelat, dojrzałe Królestwo Burgundii (933–1378), zwane też „ostatnim”, podzielony był na terytoria, pośród których znajdziemy hrabstwa: Sabaudii, Prowansji (hrabstwo zwykłe i marchia), Forez, Forcalquier, Vivier, Genewy, Burgundii, Chalon, Macon, Lyonu, Nevers, Tonnere, Auxerre. Podobnie wcześniej samo państwo frankońskie było podzielone na okręgi zwane właśnie *comitatus*. Hrabiom podlegali wikariusze i cetnicy, których często dobierano bez zgody hrabiego podczas wieców. Wówczas urząd podlegał zresztą rodzajowi kontroli zwrotnej ze strony obu wspomnianych urzędów z uwagi na to, że hrabia był często mianowany spośród osób spoza prowincji. Hrabiowie zostali obciążeni już wówczas tak rozległymi zadaniami, jak obronność i szeroko rozumiana wojskowość, uprawnienia administracyjno-skarbowe oraz sądowo-policyjne. Ponadto w ich ręce włożono *bannus comitis*, prawo wydawania rozkazów mocą praw władców frankońskich (Cock 1835: 29; Rose 1883: 1–3; 9–10; Hüllmann 1806: 41).

Typografia i stratygrafia

Pozycja hrabiów w społeczeństwie była zróżnicowana w zależności od formatu, jaki przyjmowano. W wymiarze politycznym należeli do stanu panów (całej) Rzeszy (*Reichsherrenstand*) lub stanu panów poszczególnych królestw, księstw, hrabstw (np. *Böhmischer, Hessischer Herrenstand*). Pierwszy pełny wykaz składu stanu hrabiowskiego podał Johann Fabri (Fabri 1786: 501–520). Szeroko o równoznaczności pojęć *Herrenstand* i *Hoher Adel* już dla okresu średniowiecza pisali jako pierwsi Friedrich Lobethan, Johann Pütter, Carl Pauli, Johann Loen, Christian Scheidt i konstytucjonalista Johann Jakob Moser, których koncepcje uzupełniają się nawzajem. Nie bez znaczenia pozostają publikacje Augusta Hefftera, Ottona Rose oraz Christiana Scheidta. Większość pisarzy jako podstawę budowy stanu traktowała tzw. *Ebenbürtigkeit*, czyli zasadę ożenków pomiędzy równymi sobie w ramach pozycji tytułarnej czy społecznej. W przypadku jej złamania potomkowie traktowani byli jako dziedzice z tzw. lewej ręki – nieprawego łoża (*aus dem linken Hand*) i tracili tytuł, najczęściej na rzecz baronowskiego. W tej zasadzie upatrywano tak trwałości, jak i zagrożenia dla pozycji hrabiów (Lobethan 1796: 13–16; Pauli 1753: 54, 1760: 145; Heffter 1871: 1–34; Rose 1883: 14; Moser 1767: 339).

W myśl osiemnastowiecznej, a zapewne i wcześniejszej tradycji hrabiowie, czy stan hrabiowski (*Grafen, Grafenstand*), pod względem typologicznym należeli do elit władzy, elit społecznych czy kulturowych w ich najszerzej definicji. Początkowo stanowili część możnowładztwa, rycerstwa wyższego, by od XVI w. wradzać się w grupę arystokracji. Na terenach, gdzie przyjął się niemiecki obyczaj kulturowy, stan drugi podzielony był na dwie grupy, w Polsce nazywane szlachtą. Pierwszą, wyższą, stanowił *Herrenstand*, czyli stan panów, niższą *Ritterstand*, stan rycerstwa. Pojęcie szlachty jako takiej długo było określeniem szerokim i bez znaczenia, inaczej niż na terenach polskich. Podział ten wynikał z uprawnień politycznych i zasiadania w ławach panów (*Herrenbank*) bądź rycerzy (*Ritterbank*) podczas obrad sejmiku Rzeszy i adekwatnie sejmików księstw, hrabstw Rzeszy w państwach Rzeszy. Osobnym podziałem było mające bardziej kulturowe i społeczne umocowanie rozróżnienie elit na szlachtę wyższą (*Hoher Adel*) i szlachtę niższą (*Nieder Adel*). Tylko w jednej relacji spotykamy wyróżnienie szlachty „średniej” – *Mittler Adel*. W analizowanych pracach są to podstawowe sposoby interpretowania rzeczywistości mające swoje precyzyjne odniesienie tak w prawie, jak i udziale w życiu publicznym, w możliwościach prowadzenia działalności ekonomicznej etc. Ścisła elita szlachty wyższej była

też czasem określana jako „szlachta starożytna”, „praszlachta” (*Uradel*) lub – do czego już nawiązywaliśmy – „szlachta patrycjuszowska” (*Patruzischer Adel*). Hrabiowie obok książąt i baronów byli czasem uważani, jak u Friedricha Fischera i Friedricha Lobethana, za jedyną szlachtę rodową (*nobilitas gentilia*, *Geschlechtsadel*), której prawa do dziedziczenia w żadnym razie nie mogły być odebrane (Fischer 1781: 514, Lobethan 1796: 3).

Na podstawie spostrzeżeń swych poprzedników Johann Lünig stworzył w 1719 r. własną hierarchię, w której książąt Rzeszy i hrabiów Rzeszy umieścił na czele całego arystokratycznego *Herrenstandu*. Pojawili się oni w jego hierarchii po królach, przedstawicielach państw, nawet patriarsze konstantynopolitańskim czy księciu sabaudzkim, na 29. miejscu, zaraz za książętami Rzeszy. Co jednak interesujące, według Lüniga nie miało znaczenia, czy zasiadali w sejmie Rzeszy czy też nie (Lünig 1719: 11).

W wymiarze politycznym podziały w łonie stanu hrabiowskiego według przytaczanej literatury pojawiły się w V w. n.e. Miała je spowodować postępująca specjalizacja zadań pojedynczych urzędników. Jako pierwszy został wyodrębniony *comes sacrarum largitionum*, urząd o charakterze wojenno-fiskalnym. Jego dysponent zawiadywał szerszymi majątkami cesarskimi. Zawężoną formę tego urzędu stanowił *comes civitatis*, po raz pierwszy wzmiankowany w prawach wizygockim i ostrogockim jako urzędnik odpowiedzialny za funkcjonowanie i bezpieczeństwo miast. Oba podległa była w sposób bezwzględny administracja lokalna. Autorzy powołują się przy tym na istniejące zbiory praw, w których czytamy o istnieniu urzędów *comes Gothorum civitatis* czy *comes Gothorum provinciae*. Określane są one z kolei jako urzędy palatynów gockich, których połączenie miało przynieść powstanie urzędu palatyna (*Pfalzgraf*) w ogóle oraz urząd landgrabiego (*Landgraf*) (Runde 1817: 226; Scheidt 1754: 185–186).

Również inni autorzy wskazują, iż to właśnie takie źródła podziałów przyniosły powoływane do życia kolejne urzędy hrabiów. W oparciu o nie w przyszłości miały powstać takie urzędy, jak landgrabia (*Landgraf*), burgrabia (*Burggraf*) i palatyn, palatyn reński, palatyn gocki (*Pfalzgraf*). Kolejnymi tego typu urzędami, zaczynającymi funkcjonować również w tytulaturze władczej poszczególnych lenników cesarskich w okresie Świętego Cesarstwa Rzymskiego Narodu Niemieckiego, były urzędy margrabiego (*Markgraf*), gaugrabiego (*Gaugraf*), czy wildgrafa (*Wildgraf* – obowiązującego czuwać nad obszarami leśnymi), salzgrafa/hallgrafa (*Salzgraf/Hallgraf* – nadzorującego funkcjonowanie kopalń soli), raugrabiego (*Raugraf* – zarząd okręgami), altgrabiego (*Altgraf* –

zarząd terenami góorskimi). Przytaczana jest często opinia Kasjodora, doktora Kościoła, który miał podać, iż bez względu na występowanie z końcem świata zachodniorzymskiego to palatyn stał się urzędnikiem najwyższej czci i o najwyższej pozycji. Jako pierwszy wyłonił się urząd palatyna frankońsko-reńskiego, stąd nazwa prefiks *pfalz*. W X–XI w. kolejno powoływani byli palatyni lotaryński, akwizgrański, saksoński, bawarski (Lünig 1719: 5; Pfaff 1847: 6–9, Hüllman 1806: 314–315). Dopiero też po tym symbolicznym zamknięciu pewnego systemu administracyjno-społecznego pojawiła się dziedziczność tych urzędów. Miało to miejsce głównie w czasach Ottonów z dynastii Ludolfingów (936–1002). Co interesujące, dziedziczność potwierdzały również u końca okresu istnienia cesarstwa kapitulacje sejmowe (*Wahlkapitulation*) z 1765 r., art. XXII, par. 4, w których czytamy, iż tytuł rzeczywistego hrabiego Rzeszy można było wyłącznie odziedziczyć (*Vorläufige gründliche Beantwortung* 1765: 56).

Na przełomie VIII i IX w. hrabiowie mieli już status równy książętom (*Herzog*), co pozostało utrwaloną wartością do upadku cesarstwa w 1806 r. W literaturze zastanawiano się, dlaczego jeśli hrabiowie byli książętami, to wymieniano ich zawsze po dostojnikach władających księstwami. Dlaczego w jednym szeregu wymieniano książęta i hrabiów, choć z biegiem czasu ustaliła się zasada, że książęta byli wymieniani przed hrabiami? Carl Strantz uważał, że wynikało to stąd, iż wywodzili się oni z tzw. *Stammherzöge*, a więc książąt szczepowych, a tytuły hrabiowskie dokooptowane zostały później, czy inaczej, nie widziano równości pomiędzy urzędnikami rzymskimi a wysoko urodzonymi i choć urzędy miały również charakter dziedziczny, a kompetencje często znacznie szersze i realna władza czasem większa, podobnie jak pozycja względem cesarza, to struktura pozostała niezmienna (Strantz 1854: 67). Zwróćmy uwagę na skład grona (i kurii sejm Rzeszy) elektorów, w którym znajdziemy wyższego książętom hrabiego palatyna oraz margrabiego brandenburskiego i dzierzącego w swoim ręku paręnaście landgrabstw i niegdysiejszą marchię miśnieńską elektora Saksonii, a Christian Scheidt bronił tezy, iż w czasach średniowiecza to hrabstwa miały być podstawowymi jednostkami administracyjnymi, pomijał w tym układzie księstwa (księstwa starsze – *Herzogtum*), traktując je jako osobne państwa, niestanowiące rdzenia państwa (Scheidt 1754: 8). Warto podkreślić, że kiedy wykształciło się publicznoprawne określenie tychże elit, czyli *Fürst*, wszyscy ich przedstawiciele zaczęli być zaliczani do stanu książąt Rzeszy (*Reichsfürstenstand*), przybierając oficjalnie tytuł (rzeczywistych) hrabiów Rzeszy. Ich „starożytność” nigdy nie była kwestionowana. W najgorszym wypadku hrabiowie byli określani mianem panów na

miarę książęcą (*Fürstenmäßige Herren*). Ponadto będąc książętami Rzeszy, byli określani też jako hrabiowie Rzeszy. Również Johann Loen bronił tezy, iż hrabiowie Rzeszy posiadali w istocie władztwo nad najważniejszymi dla państwa jednostkami administracyjnymi, a ich prawa przewyższały możliwości oddziaływania publicznego tzw. starych książąt (*Herzog*) (Loen 1752: 35–44). Od czasów średniowiecza – co zrozumiałe w świetle koncepcji epistemologicznych okresu XII i XIII w., zwłaszcza św. Tomasza z Akwinu, czy Marsyliusza z Padwy – szczególnie ważna była kolejność i miejsce w poznawczej strukturze lennej. Interesująco zobrażony został tzw. *Heerschildordnung*, czyli porządek/hierarchia stanów Rzeszy, na rycinie Eike von Repgowa z trzynastowiecznego wydania *Zwierciadła Saskiego* (*Sachsenspiegel*) z 1282 r. Widnieją na niej pierwszy, drugi, trzeci, czwarty, etc. *Heerschild*, do którego przypisane były poszczególne grupy społeczne. Sam wyraz oznaczał strukturę lenną, a poprzez nią formułę powoływania pod broń wojska cesarskiego. Hrabiowie zostali na niej przedstawieni na czwartej pozycji, a według interpretacji dwunastowiecznego piśmiennictwa na trzeciej, gdzie pierwszym był niewliczany do hierarchii król. Inicjalnie wyprzedzał ich więc król, a następnie książęta Kościoła oraz książęta świeccy. Ilustracja Repgowa wskazuje, iż byli bezpośrednimi lennikami monarszymi, a w związku z tym mieli wolny dostęp do władzy (Repgow 1482, karta 67). Co ciekawe jednak, w *Zwierciadle Szwabskim* (*Schwabenspiegel*) jeszcze z 1275 r. na trzecim miejscu za królem, za książętami zostali umieszczeni sami burgrabiowie, a dopiero za nimi margrafowie i inni hrabiowie Rzeszy jako książęta. Dla ówczesnych musiało być oczywiste, iż hrabiowie mieli status książęcy, skoro między trzecim *Schildem* – książąt kolejne zajmowali również hrabiowie różnego autoramentu. Trudno natomiast wyciągnąć z tych obrazów wnioski odnoszące się do hierarchii pośród samych hrabiów i do dzisiaj pozostaje ona niestety niejasna, zależna od źródła i doświadczenia autorów. Takie analizy, z podobnymi wnioskami, były brnione również na kartach prac Johanna Loena czy Otto von Rose (Loen 1752: 28–31; Rose 1883: 14, 19, 27–31).

Podsumowując, należy zauważyć, że do początku XIX w. na terenie Świętego Cesarstwa wykształciła się i funkcjonowała grupa hrabiów Rzeszy: hrabia palatyn, landgrabia, margrabia, burgrabia, gaugrabia oraz samodzielni/rzeczywiści hrabiowie Rzeszy. Z drugiej strony do stanu hrabiowskiego należeli pozbawieni instrumentów władczych, jednak stanowiący elitę państwa z prawem do zasiadania w izbach reprezentanckich i pozostający w bezpośredniej relacji do dworu wiedeńskiego tytularni hrabiowie Rzeszy. Ostatecznie ustaliło się, że hrabiowie Rzeszy o realnej władzy stanowić będą część stanu książąt Rzeszy, natomiast

hrabiowie bez realnych prerogatyw władzy będą stanem hrabiów danej ziemi lub cesarstwa, podobnie jak hrabiowie zwyczajni (np. *Österreichischer, Bayrischer Graf*). Z analizy literatury wyłania się następujący podział na trzy grupy hrabiów:

1. Hrabia Rzeszy (margrabia, landgrabia, burgrabia, gaugrabia, hrabia Rzeszy/*Reichsgraf, Reichsgrafenstand/Reichsfürstenstand, Reichsherrenstand*/stan panów Rzeszy). Tytuł dziedziczny. Dziedziczność bowiem określała pewną ciągłość nie tylko w sensie semantycznym. Podnosiła późniejszych hrabiów do rangi tzw. szlachty starożytnej, „praszlachty” (*Uradel*) i tym statusem pierwsze rodziny, jeśli oczywiście ich ciągłość biologiczna została zachowana, cieszyły się zwłaszcza w XVII–XVIII w.
2. Tytułarny hrabia Rzeszy (*Reichsgraf, Herrenstand* – stan panów danego księstwa hrabstwa, baronatu). Tytuł z nadania (*verlehugsfähig*), dziedziczny lub *ad personam*.
3. Hrabia zwykły (*Graf, Herrenstand* – stan panów danego księstwa, hrabstwa, baronatu, czasem wolnego państwa stanowego – *Freistandesherrschaft*, jak w przypadku tytułarnego hrabiiego Rzeszy). Tytuł z nadania (*verlehugsfähig*), dziedziczny lub *ad personam*.

Status hrabiów mógł więc być bezpośredni i pośredni względem cesarza. *Unmittelbare Grafen* byli jego lennikami, podczas gdy *mittelbare* byli lennikami książąt Rzeszy lub hrabiów Rzeszy. Niejednokrotnie hrabiowie zwykli podlegali hrabiom Rzeszy, a nawet hrabiowie tytułarni Rzeszy tym pierwszym (Runde 1817: 258–260; Klüber 1788: 23; Lobethan 1976: 6).

Prawa i przywileje

Opierając podział na myśli społeczno-filozoficznej Tacyty, szlachtę wyższą traktowano jako tę, która posiadała „określone przymioty [tu: prawne], cześć/honor/poważanie oraz wolności [tu: przywileje], które przynosiły jej szacunek [tu: reputację] (*gewisse Vorzüge, Ehre und Freyheiten, welche ihnen (...) ein mehreres Ansehen gaben*)” (Scheidt 1754: 3). Johann Runde i Johann Claproth pisali, iż wyróżniały ją od reszty szlachty „pewne zalety honoru i godności” (*gewisse Vorzüge der Ehre und Würde*) oraz „pewne prawa własne” (*gewisse eigene Rechten*) (Runde 1817: 259; Claproth 1797: 245). Prześledzenie każdego szczegółu uprzywilejowania hrabiów wymaga każdorazowo analizy dokumentów dotyczących rodziny w możliwie szerokiej perspektywie czasu. Niemniej jednak już w XVIII w. dokonano interesujących generalizacji

umożliwiających zrozumienie ducha norm prawnych w przyznawaniu tej grupie tak zbiorowych, jak i indywidualnych przywilejów. Naturalnie podstawowe umocowanie w prawie działań hrabiów wyznaczały przede wszystkim przynależność do określonej grupy hrabiowskiej, posiadanie tytułu oraz konkretne realia, w jakich funkcjonowali, odnoszące się do takich determinantów, jak czas, geografia, system polityczny poszczególnej części cesarstwa.

Prawa i przywileje hrabiów Rzeszy o statusie realnych władców w grupie pierwszej to przede wszystkim dysponowanie regale królewskim na obszarach bezpośrednich lenn Rzeszy (*Reichsunmittelbare Lehen*) i wyłączność na zakup lenn rycerskich (*Ritterlehen*) z ostatecznym wpisaniem do matrykuły ziemskiej (*Landesmatrikel*) jako publicznym aktem dokonanego postępowania prawnego. Cechami wspólnymi wymienionych pozostawały bezpośrednia zależność lenna (*Reichsunmittelbarkeit*) od cesarza, a zarazem suwerenność, dowolność w dysponowaniu władztwem bez ingerencji cesarza (*Landeshoheit*) oraz przynależność do stanów Rzeszy (*Reichsstandschaft*). W XVIII w. podstawowym przywilejem hrabiowskim było posiadanie nadanej osobno tzw. zdolności dynastycznej (*Dynastienqualität*), a więc zdolności prawnej do obejmowania najwyższych zwierzchności lennych, z cesarską włącznie (przypadek Fryderyka V, palatyna reńskiego wybranego na króla Czech w 1618 r.) (Fischer 1785: 545; Runde 1817: 301; Lobethan 1796: 40; Klüber 1788: 167).

Najważniejszym z przywilejów było stanowienie prawa, a więc głównie wydawanie porządków policyjnych i ziemskich, oraz zwierzchnictwo nad sądownictwem wyższym (*ius constituendorum iudiciorum, Hohe Gerichtsbarkeit*). Zwraca uwagę zwłaszcza możliwość zawierania i wpływania na zawierane recesów ziemskich (*Landtagsrezesse*) i umów ziemskich (*Landesverträge*). Hrabiom przysługiwały określone kompetencje, np. *Realgerichtsbarkeit, Obergerichtsbarkeit, Erbgerichtsbarkeit*. Kolejno wymienianymi były prawo opodatkowywania podległych stanów (*ius vectigalis*), prawo posiadania własnego skarbu (*ius fisci particularium*) czy prawo bicia własnej monety, utrzymywania mennicy (*ius monetandi*). W literaturze omawiane są naturalnie i prawo nadawania przywilejów z mocą królewskich podległym stanom ze szlachtą zamieszkującą kraj włącznie, a po 1555 r. i zakończeniu II wojny religijnej, podpisaniu przez stany protestanckie i cesarza Karola V pokoju augsburskiego również prawo do prowadzenia zindywidualizowanej polityki względem regulowania stosunków wyznaniowych (*cuius regio eius religio*). Hrabiowie jedynie w szczególnych przypadkach otrzymali prawo prowadzenia własnej polityki zagranicznej (hrabia palatyn reński, margrabia brandenburski). Do przywilejów świadczących o szerokiej

suwerenności rzeczywistych hrabiów Rzeszy należały te wkładające im w ręce powoływanie i kontrolę nad istniejącymi urzędami, powoływanie osób na stanowiska, utrzymywania własnej kancelarii (*ius conferendii officia et officii*) oraz przywilej utrzymywania własnego archiwum (*ius archivi*). Ponadto od czasów karolińskich hrabiowie Rzeszy, stanowiąc osobistą ochronę króla w wąskim i szerokim wymiarze, dbali o pokój na granicach państwa, zarządzali majątkami królewskimi oraz armią (Schönburg 2008: 6; Willoweit 1971: 1775–1779; Loen 1752: 46, 67; Seuffert 1790: 85; Strantz 1854: 101; Zedler, hasło: Graf; Pauli 1753: 244; Klüber 1788: 138–140).

W sprawach wojskowych palmę pierwszeństwa dzierżyli pierwotnie gaugrabiowie, by kolejno przekazać ją burgrabiom, landgrabiom i margrabiom. Hrabiowie mogli, a w zasadzie byli też zobowiązani budować umocnienia i angażować w takie działania zarówno swoich wasali, jak i wasali królewskich (!). W czasach pokoju utrzymywali na własny koszt miejscową milicję, a w czasie wojny mobilizowali i opłacali walczących chłopów i mieszczan lub nawet przybyłe z odsieczą wojska królewskie/cesarskie czy wojska zaciężne. Wówczas też hrabia miał prawo i obowiązek stanąć na czele wojska. W pewnym sensie zniesienie z urzędu następować miało tylko w dwóch przypadkach: niedochowania przysięgi lennej lub niewypełnienia powinności obrony ziem państwa. Było to równe aktowi felonii. W odróżnieniu od innych margrabiowie mieli prawo zawiadywania wojskiem (*Heerbann*) oraz prawo sprawowania wyższego sądownictwa bez prawa odwoławczego, bez osobnego nadawania tej prerogatywy przez króla (*ohne Königsbahn*). Byli jednak poddawani kontroli wysłanników (*Sendbote*), zwanych również posłāncami władcy (*missus dominicus*, *Königsbote*). Miało to jednak miejsce w X–XII w. Autorzy nie uszczegóławiają tej informacji. Zobowiązując się stworzyć markę, hrabia przejmował władzę książąt szczepowych (*Stammherzog*) oraz uzyskiwał pozwolenie na werbowanie chłopów królewskich z obszaru cesarstwa. W przyszłości szereg aktów cesarskich gwarantował hrabiom rzeczywistym i nierzeczywistym pierwszeństwo w awansach, a nawet wyłączność awansu na wyższe funkcje wojskowe, od rang oficerskich (Loen 1752: 28).

Z zakresu praw politycznych wynikających z prawa reprezentacji hrabiom przysługiwało zasiadanie w gremiach przedstawicielskich Rzeszy (*Reichstag*), czyli sejmie Rzeszy w kurii elektorskiej (*Kürfürstenrat*) i kurii książąt Rzeszy (*Reichsfürstenrat*). Całkowicie niezależnie byli oni w mocy tworzyć własne związki hrabiów, tzw. *Grafenvereine*, stanowiące ich własną reprezentację względem cesarza oraz innych stanów na poszczególnych obszarach, których obradom (*Grafentage*) przewodni-

czyli wyłonieni najznakomitsi panowie. Na obszarach Krajów Dziedzicznych Habsburgów wchodził w skład korporacji *Herrenstandu* i w czasie obrad sejmików ziemskich wraz z baronami reprezentowali interesy miejscowej arystokracji, a tam jako jedyni mieli prawo być reprezentowanymi przez pełnomocników. Prawo do sprawowania najwyższych urzędów w państwie przejawiało się zwłaszcza w pierwszeństwie do starań o funkcje w Radzie Nadwornej Rzeszy (*Reichshofrath*) i Sądu Kameralnego Rzeszy (*Reichskammergericht*), pozostających najwyższymi instytucjami. Na nie właśnie wskazywała większość pisarzy jako na podstawę siły korporacyjnej tej grupy (Runde 1817: 307; Lobethan 1796: 60–89).

Ważnym elementem uprawnień było posługiwanie się tytułami godnościowymi. W wielu pracach temu zagadnieniu poświęcane są obszernie rozdziały. W epoce nowożytnej prawo do tytułów było rygorystycznie przestrzegane i zawarowane wyłącznie dla hrabiów, a jakiegokolwiek uchybienie prawu do tytułu wiązało się z dotkliwymi sankcjami, nawet jeśli uczynił to sam beneficjent. Wymienimy tu przede wszystkim predykaty: *Edle und Gestrenge*, *Edle und Veste*, *Edle und Ehrenveste* do XVI w. W XVII w. zaczęto używać *Hoch- und Wohlgebohrne*, *Wohlgeborne*, *Woch- Wohl – Edel*, *Hoch und Wohlgerene*. W przypadku hrabiów najważniejsze były formuły: „dobrze urodzony” (*Wohlgeboren*), rzadziej „wysoko i dobrze urodzony” (*Hoch- und Wohlgeboren*), a także „szczerzy i mądry” (*Ehrsame und Wohlweise*). Wobec hrabiów wyrażano też zgodę na predykat „znakomity” (*Erlauchter*), „niezrównany” (*Unvergleichliche*) a nawet „spokojny” (*Durchlauchtig*) w przypadku hrabiów o statusie książęcym. Istniały również formuły łacińskie. Hrabiom Rzeszy o statusie książęcym przysługiwał również: *illustrissimus*, *illustris*, *clarissimus*, *spectabilis* oraz *incomparabilis*. Predykaty rozróżniały starszych hrabiów Rzeszy i młodych hrabiów Rzeszy wraz z hrabiami z Krajów Dziedzicznych Habsburgów. Młodym przysługiwał głównie predykat *Hochgebohren*, a starsze rody nosiły predykat *Durchlauchtig* lub *Hochgebohren*, lub w gorszym przypadku *Durchlauchtig*. Dalsze badania wykazują, iż hrabiów Rzeszy określano kolejnymi predykatami książęcymi. Mówiono o nich wprost: *hochfürstliche Durchlaucht*, *hochfürstliche Gnaden*, jednak czyniono to z czystej kurtuazji, takie określenia padały z ust poddanych lub w kontaktach hrabiów z równymi sobie, jednak nigdy na poziomie państwowym. Zdarzało się również, że hrabiowie byli przy okazji uroczystości lub w listach adresowani jako *Edelgraf* dla podkreślenia ich rangi społecznej. Pojawiało się też *Ihro Erlauchte Excellenz* (Pütter 1795: 139; Scheidt 1754: 51, 260; Lobethan 1796: 55).

Osobnym problemem była wyłączność dysponowania urzędami dziedzicznymi, które z czasem również stały się częścią tytulatury (*Erz- und Erbämter*) – stolnika, podkomorzego, seneszała, koniuszego etc. Stanowiły one ważny aspekt budowy i utrzymania prestiżu, rangi i autorytetu rodu (Riccius 1735: 261; Fischer 1781: 512, 534).

Hrabiowie ponadto szczylic się prawem organizowania i brania udziału w turniejach, przynależności do zakonów rycerskich, zakonów świeckich i przewodzenia im, nadawania orderów własnego domu, starań o godności dworskie, pierwszeństwo w ubieganiu się o prebendy, godności zakonne, opackie. Odpowiednie umowy gwarantowały im możliwości starań o kariery na dworze papieskim oraz wolne posługiwanie się przywilejami papieskimi na terenie Rzeszy, jednak zgodnymi z ogólnokrajowym prawem Rzeszy (*Reichsgesetze*) (Fischer 1781: 544; Runde 1817: 299).

Zakończenie

Przez niemal tysiąclecie w kulturze niemieckiej tytuł hrabiego był rozumiany zwyczajowo, pojęcie to pozostawało oczywiste dla współczesnych. Liczbę hrabiów czasem sztucznie pomnażano, a od końca XVII w. tytułami tymi (jak i tytułem barona) zaczęto zwyczajnie kupczyć, z czego w Hofburgu uczyniono jedno z podstawowych źródeł dochodu. Doszło to sytuacji, kiedy to – jak pisał opat Gabriel François Coyer, zdając relację ze swych podróży europejskich – „pośród całej masy baronów, hrabiów i książąt, dopiero nie mieć tytułu, znaczyło się wyróżniać” (Coyer 1775: 245). Z kolei w odniesieniu do cesarstwa Johann Jacob Moser, akademik, „konstytucjonalista” epoki, określany ojcem niemieckich nauk prawnych, wygłosił dość niespodziewany dziś pogląd, iż z biegiem XVIII w. tytuły hrabiego zaczęto nadawać również tym, którzy wcale o nie nie zabiegali lub wprost „wbrew ich woli” (Moser 1767: 425). Podobnie Friedrich Lobethan podał, iż „niektórzy są zdania, iż podniesienie rangi może nastąpić wbrew woli zainteresowanego” (Lobethan 1796: 37).

Sposób powstania, a następnie drogi rozwoju stanu hrabiów budziły czasem gwałtowne dyskusje, zwłaszcza w odniesieniu do otwarcia stanu hrabiowskiego na szerokie rzesze wiernych szlachciców. W 1795 r. Johann Pütter zaprezentował szczególnie pesymistyczny pogląd na rozwój stanu hrabiów. W swoich obserwacjach jasno wyrażał dezaprobatę dla oderwania urzędu od tytułu w 1279 r. (Danz 1798: 320), a następnie kierunku, w jakim później przebiegał cały proces. Chodziło mianowicie o otwartą możliwość

koligacji hrabiów Rzeszy, będących rzeczywistymi lennikami cesarza, z rodami przybyłymi z Krajów Dziedzicznych Habsburgów, którzy drogą mariaży z hrabiami Rzeszy „wślizgiwali się” (*eingeschlumpft worden waren*) do stanu im nieprzysługującego (Pütter 1795: 130–134).

Rzeczywiści hrabiowie Rzeszy byli semisuwerennymi władcami, zaś tytularni polityczno-społeczną elitą tych władztw, wchodzącą do korporacji stanu panów (*Herrenstand*). Coraz większa liczba tytularnych hrabiów nie miała instytucjonalnego znaczenia politycznego ani prawa do urzędów hrabiowskich, bezpośredniej podległości lennej względem cesarza, władzy nad jednym z dominiów Rzeszy. Rozrost tej grupy związany był z polityką tworzenia stronnictwa cesarskiego, szerokiego tzw. dworu wirtualnego ludzi pozostających w stałym oczekiwaniu i do dyspozycji władcy, by objąć najwyższe funkcje w prowincjach, dowodzić w armii czy wyruszyć z misją dyplomatyczną.

Tytularnego hrabiego Rzeszy z rzeczywistym hrabią łączył jedynie tytuł, a jako że pochodził z grupy wywyższonych hrabiów zwykłych, miał nadal kompetencje tego ostatniego, które często były niemal zbieżne z tymi (w pewnym uproszczeniu), jakimi dysponowała pozostała część szlachty, w tym i stojący niżej na drabinie społecznej baronowie. Przy próbach zastosowania wspomnianego podziału o charakterze społecznym na wyższą lub niższą szlachtę hrabiów umieszczano w grupie szlachty wyższej, zwanej tylko potocznie arystokracją (*Aristokratie*). Dla mniej uprzywilejowanych, zwykłych hrabiów tworzone czasem konstrukty szlachty średniej, jako osób, których pozycję społeczną trudno było przecenić, ale i której nie można było nie dostrzegać. W odniesieniu do wchodzenia w koligacje rodzinne hrabiów z różnych grup mówiono nawet o niszczeniu struktur państwowych i powstaniu grupy tzw. *Missgrafen*, co możemy przetłumaczyć jako „hrabiów fałszywych”.

Literatura

- Claproth J., 1797, *Rechtswissenschaft von richtiger und vorsichtiger Eingehung der Verträge und Contracte*, Göttingen.
- Cock H., 1835, *Dissertatio Historico-Juridica Inauguralis de Judiciis Vemicis...*, Amsterdam.
- Coyer F.G., 1775, *Voyage d'Italie et de Hollande*, Paris.
- Danz W.A.F., 1798, *Handbuch des heutigen deutsche Privatrecht*, t. 1, Stuttgart.
- Fabri J.E., 1786, *Geographie für alle Stände*, Leipzig.
- Fischer F.Ch.J., 1785, *Lehrbergrieff saemtlicher Cameral- und Polizey Rechte*, Halle.
- Fischer F.Ch.J., 1781, *Kleine Schriften auf der Geschichte, dem Staats- und Lehenrechte mit Urkunden*, Halle.

- Heffter A.W., 1871, *Die Sonderrechte der souveränen und der mediatisierten vormals reichsständischen Häuser Deutschlands*, Berlin.
- Hüllmann K.D., 1806 (1830), *Geschichte des Ursprungs der Stände in Deutschland*, Frankfurt an der Oder (Berlin).
- Kazhdan A., 1991, *Comes Rerum Privatarum* [w:] *The Oxford Dictionary of Byzantium*, red. A. Kazhdan, Oxford – New York.
- Klein T., 1986, *Die Erhebungen in den deutschen Reichsfürstenstand 1550–1806*, „Blätter für deutsche Landesgeschichte“, 122.
- Klüber J.L., 1788, *De nobilitate codicillari argymentvm Ivris Germanici tam pvblici qvam privati*, Erlangae.
- Krieger K.G., 1974, *Die Lehnshoheit der deutschen Könige im Spätmittelalter (1200–1437)*, Aalen.
- Leipziger Literatur Zeitung, 1832, red. [brak imion] Blümmer, Krug, Heinroth i in., t. 2.
- Lobethan F.G.A., 1796, *Das Recht des landsäßigen Adels in Teutschland*, Leipzig.
- Loen J.M., 1752, *Der Adel*, Ulm.
- Lünig J.Ch., 1719, *Theatrum Ceremoniale Historico-Politicum oder Historisch- und Politischer Schau-Platz Aller Ceremonien welche bey Papst und Käyser- auch Königlichem Wahlen und Crönungen...*, t. 1, Leipzig.
- Mittels H., 1974, *Lehensrecht und Staatsgewalt. Untersuchungen zur mittelalterlichen Verfassungsgeschichte*, Köln.
- Moser M., 1767, *Von denen Teutschen Reichs-Ständen, der Reichs-Ritterschaft, auch den übrigen unmittelbaren Reichs- Glieder. Nach denen Reichs- Gesezen und dem Reichs- herkommen, wie auch aus denen Teutschen Staats- Rechts- Lehrern, und eigener Erfahrung*, Frankfurt am Main.
- Pauli C.F., 1753, *Einleitung in die Kenntnis des deutschen hohen und niedren Adels*, Halle.
- Pauli C.F., 1760–1769, *Allgemeine Preussische Staats-Geschichte, samt aller dazu gehörigen Königreichs, Churfürstenthums, Herzogthümer, Fürstenthümer, Graf- und Herrschaften, aus bewährten Schriftstellern und Urkunden bis auf gegenwärtige Regierung*, t. 1–8, Halle.
- Pfaff C., 1847, *Geschichte des Pfalzgrafen-Amtes nach seiner Entstehung und Bedeutung*, Halle.
- Press V., 1989, *Reichsgrafenstand und Reich. Zur Sozialgeschichte des deutschen Hochadels in der frühen Neuzeit* [w:] *Wege in die Zeitgeschichte*, red. J. Heideking, Berlin.
- Pütter J.S., 1795, *Über den Unterschied der Stände, besonders des hohen und niedren Adels in Teutschland...*, Göttingen.
- Repgow E., 1482, *Sachsenspiegel*, [b.m.w.].
- Riccus S., 1735, *Vom Lansaessigen Adel in Deutschland*, Nürnberg.
- Rose O., 1883, *Der Adel Deutschlands und seine Stellung im deutschen Reich und in dessen Einzelstaaten*, Berlin.
- Runde J.F., 1817, *Grundsätze des gemeinen deutschen Privatrechts*, Göttingen.
- Scheidt Ch., 1754, *Historische und Dyplomatische Nachrichten von dem hohen und niedren Adel in Teutschland, mit vielen ungedruckten Urkunden, welche überhaupt die Ehre und Vorrechte der Ritterschaft also besonders das ruhmvolle Alterthum und Zustand des Adels in denen Braunschweig-Lüneburgischen Landen in verschiedenen Dingen in ein näheres Licht versetzen*, Hannover.
- Schimka E., 1967, *Zusammensetzung des nō. Herrenstandes (1520–1620)*, Wien [manuskrypt].

- Schönburg-Hartenstein N., 2008, *Die versaffungsrechtliche Stellung des Reichsgrafenstandes vom Ausgang des Mittelalters bis zum Ende des Alten Reiches*, Wien [manuskrypt].
- Seuffert J.M., 1790, *Versuch einer Geschichte des teutschen Adels in den hohen Erz und Dom Capiteln*, Frankfurt am Main.
- Strantz C.F.F., 1854, *Geschichte des deutschen Adels urkundlich nachgewiesen von seinem Ursprunge bis auf die neueste Zeit*, t. 3, Breslau.
- Turmair J. [Aventinus], *Sämtliche Werke*, t. 4, ks. 1 (Bayerische Chronik), München 1882.
- Press V., 1989, *Reichsgrafenstand und Reich*, Göttingen.
- Vorläufige gründliche Beantwortung der Erörterung der Fragen: Ob die Ehe eines Reichsfürsten oder Prinzens mit einer Person aus dem niedern Adel...*, Regensburg 1765.
- Willoweit D., 1971, *Graf, Grafschaft* [w:] *Handwörterbuch zur Deutschen Rechtsgeschichte*, Berlin.
- Willoweit D., 2004, *Standesungleiche Ehen des regierenden hohen Adels in der neuzeitlichen deutschen Rechtsgeschichte. Rechtstatsachen und ihre rechtliche Beurteilung unter besonderen Berücksichtigung der Häuser Bayern und Pfalz*, München.
- Zedler J.F., 1732–1754, *Grosses vollständiges Universallexicon aller Wissenschaften und Künste*, t. 1–64, Leipzig und Halle.
- Zimmern F.H., 1881–1882, *Zimmerische Chronik*, Tübingen.